

УДК 94(477.81/82)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/57/15

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА У ПЛАНАХ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

А.І. Кудряченко

Інститут всесвітньої історії НАН України
Україна, 01030, м. Київ вул. Леонтовича, 5
E-mail: kudani@ukr.net

Авторське резюме

У статті здійснено аналіз становища на українських землях наприкінці 1930-х рр., коли зросло міжнародне значення українського питання, а центр західноукраїнського національного життя перемістився до Закарпаття, яке за певних застережень потрапило в центр європейської політики. З'ясовано, що свої інтереси щодо використання українського питання мали не лише держави, на теренах яких мешкали українці, але й інші, зокрема Німеччина, де до влади прийшла нацистська партія на чолі з А. Гітлером. Використовуючи широке коло архівних джерел і літератури, автор доводить, що гітлерівський режим, переслідуючи свої далекосяжні загарбницькі плани, вміло використовував українське питання як важливий чинник у відносинах з державами Заходу, СРСР, Чехословаччиною, Угорщиною, Польщею та ін. На кожній стадії швидкоплинних змін Гітлер вдало розігрував певні комбінації. Фактично потураючи захопленню Карпатської України Угорщиною, Берлін досягав трьох важливих для нього тактичних цілей: міцніше прив'язував Будапешт до антикомуністичного пакту; забезпечував нейтралітет Польщі на короткий час; заспокоював СРСР, певною мірою створюючи передумови для подальшого німецько-радянського зближення. При цьому Гітлер досягав своїх тактичних цілей та прагнув до реалізації стратегічної мети, наближаючи час розв'язання Другої світової війни.

Ключові слова: Карпатська Україна, українське питання, «Велика Україна», право націй на самовизначення, Мюнхенська угода.

КАРПАТСКАЯ УКРАИНА В ПЛАНАХ ГИТЛЕРОВСКОЙ ГЕРМАНИИ

А.И. Кудряченко

Институт всемирной истории НАН Украины
Украина, 01030, г. Киев ул. Леонтовича, 5
E-mail: kudani@ukr.net

Авторское резюме

В статье проведен анализ ситуации, когда в конце 1930-х гг. возросло международное значение украинского вопроса, а центр западноукраинской национальной жизни переместился в Закарпатье, которое при определенных обстоятельствах попадало в центр европейской политики. Оказывается, что свои интересы в украинском вопросе под прикрытием его «решения» имели не только государства, на территории которых проживали украинцы, но и другие страны, в частности Германия, где к власти пришла нацистская партия во главе с А. Гитлером. На основе широкого круга архивных источников и литературы автор убедительно доказывает, что гитлеровский режим, преследуя свои далеко идущие захватнические планы, умело использовал украинский вопрос как важный фактор во взаимоотношениях с западными странами, СССР, Чехословакией, Венгрией, Польшей и др. Причем на каждом из исторических отрезков быстро происходивших изменений Гитлер удачно разыгрывал разные комбинации с руководством заинтересованных участников тех событий. Практически всегда он достигал своих тактических целей и последовательно реализовывал свою стратегическую задачу, приближая тем самым время развязывания Второй мировой войны.

Ключевые слова: Карпатская Украина, украинский вопрос, «Великая Украина», право наций на самоопределение, Мюнхенский договор.

CARPATHO-UKRAINE IN THE PLANS OF HITLERITE GERMANY

A.I. Kudriachenko

Institute of World History of the National Academy of Sciences
of Ukraine
5 Leontovych Street, Kyiv, 01030, Ukraine
E-mail: kudani@ukr.net

Abstract

The article analyses the situation in the Ukrainian lands in the late 1930s, characterised by the international significance of the Ukrainian question, after the centre of Western Ukrainian national life had moved to Transcarpathia, which became the centre of European politics. It has been found out that the states where Ukrainians lived, as well as other countries, in particular Germany, where the Nazi party led by A. Hitler had come to power, disguised their interests in the Ukrainian question as attempts to solve it. Drawing on a wide range of archival sources and literature, the author argues that the Nazi regime, pursuing its far-reaching aggression plans, skilfully used the Ukrainian question as an important factor in relations with the Western states, the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, and others. Hitler successfully played certain combinations at each stage of rapid change. Indulging the capture of Carpatho-Ukraine by Hungary, Berlin achieved three important tactical goals: Budapest was closely tied to the anti-Communist pact, the neutrality of Poland was guaranteed, though for a short time, and the prerequisites for further German-Soviet rapprochement were created. Hitler achieved his tactical goals and sought to realize the strategic goal, thereby precipitating the outbreak of WWII.

Keywords: Carpatho-Ukraine, Ukrainian question, Nazi German planes, WWII, Munich agreement.

Сучасна концептуалізація української історії, слухні прагнення дослідників поліваріативно інтерпретувати історичні процеси вітчизняних терен суттєвою мірою позначились на вивченні історичної долі сучасного Закарпатського краю. Надто важливо, що у контексті відзначення ювілейних дат (70-річчя та 80-річчя Карпатської України – у 2019 р.) до цієї проблематики зверталася ціла низка істориків, юристів, міжнародників. Складні перепитії історичної долі нинішнього Закарпатського краю детермінували неоднозначність історіографії та суперечливість оцінок його розвитку загалом та Карпатської України.

Чимало дослідників різних країн і періодів зверталися до вивчення історії цього краю, досліджували не лише історичні витоки, але й державотворчі процеси, що відбувалися, зосереджували увагу на особливостях політичного і національно-культурного розвитку в 20–30-х рр. ХХ ст. та проголошенні автономії Карпатської України у 1938 р., з'ясовували роль видатних діячів у цих подіях (Віднянський 2009: 184–207; Кудряченко 2011: 299–314).

Аналіз свідчить, що вітчизняна історіографія Карпатської України є багатоманітною і доволі строкатою. До неї варто віднести успадковані праці радянських істориків з притаманними їм вадами одностороннього та ідеологічно мотивованого підходу, вибірковістю до залученого

аналізу перебігу подій та тотальною критикою міфічного українського націоналізму (Марценюк 2001: 65–68). Другим пластом праць стала діаспорна історична література, для якої здебільшого притаманний відчутний брак архівних документів та значна глорифікація «вигідних» аспектів досліджуваних тем.

Найбільш численною є вітчизняна історіографія Карпатської України, що напрацьована за сучасної доби. Фахівці слушно поділяють її на два етапи. Перший етап – 1989–2008 рр., коли історія Карпатської України «писалася-відтворювалася у ключі такої собі героїчної думи...» (Федак 2014). Водночас то були роки активного накопичення емпіричної бази, перегляду усталених положень радянських підходів, перевидання діаспорних праць, мемуарної літератури, нових збірників (Документи 1992; Оглашению подлежит 2004; Тернистий шлях 2007; Рассекреченные документы 2009). Протягом цього періоду також відбулась низка наукових форумів, а також тривала підготовка кількох дисертаційних праць, зокрема, М. Вегешем були захищені кандидатська та докторська дисертації (Вегеш 1994; Вегеш 1998), вийшли ґрунтовні праці з історії цього регіону вказаного періоду (Історія 2001; Коваль 2003). Фактично це був час інституціоналізації досліджень Карпато-Української держави.

Другий етап – 2009 р. і до сьогодні – характеризувався, з одного боку, подальшим продовженням досліджень визначених у першому етапі напрямів; а з іншого, визначальними стали відзначення вказаних ювілейних дат Карпатської України на високому державному рівні. Цьому сприяли Указ Президента України від 12.03.2008 р. (Указ 2008) і Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 р. (Закон 2015).

Академічні наукові установи провели низку заходів задля активізації наукових досліджень про національно-визвольний рух, підготовку та публікацію наукових праць, монографій; відбулись міжнародні наукові форуми, вітчизняні історики інтенсифікували співпрацю із зарубіжними колегами. Законодавчо відбулося визнання органами української центральної та місцевої влади, зокрема і президента Августина Волошина, і вояків Карпатської України борцями за незалежність України у ХХ ст.

Слід підкреслити, що проблематика Карпатоукраїнської держави стала рідним полем наукових досліджень для цілої плеяди закарпатських істориків (М. Болдижар, М. Вегеш, В. Гиря, Р. Офіцинський, М. Рекіта, Ю. Славік, С. Федак, В. Фенич, П. Фенич, В. Худанич та ін.), а також Науково-дослідного інституту карпатознавства, Закарпатського регіонального центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України.

З-поміж історіографічних праць, що виходять на системний аналіз, слід виокремити роботу В. Ухача (Ухач 2016), а з окремих аспектів теми, варто згадати про дослідження І. Мищак (Мищак 2008: 410–421), Т. Марценюк (Марценюк 2001: 65–68), П. Забродського (Забродський 2012: 146–154), Н. Василюк (Василина). Широка бібліографія, що включає, окремі видання, статті, автореферати дисертацій та електронні книги, розміщена на веб-сайті Українського інституту національної пам'яті (Карпатська Україна). Проте і вона невичерпна.

Водночас є підстави констатувати, що за всі роки незалежності, незважаючи на очевидний дослідницький прорив в українській історичній науці, вести мову про ґрунтовний історіографічний дискурс всього комплексу наукових проблем Закарпатського краю не доводиться. Відтак пропонується стаття спроможна суттєво доповнити наявні дослідження, подати більш точну картину ставлення нацистської Німеччини до Карпатської України і відведеного їй місця у загарбницьких планах, зокрема на документах Політичного архіву Міністерства закордонних справ ФРН.

Українське питання, що не було вирішеним на початку ХХ ст. під час національно-визвольних змагань, напередодні Другої світової війни виявилось вельми актуальним. Як відомо, у період між двома світовими війнами українські землі перебували у складі кількох держав, які цілеспрямовано дискримінували українство, протидіяли зростанню його національної самосвідомості. Показово, що наприкінці 1930-х рр. центр західноукраїнського національного життя в силу історичних подій перемістився до Закарпаття. Українське питання цього краю за певних застережень поставало в центр європейської політики. Свої інтереси щодо його використання під прикриттям «вирішення» мали не лише держави, на теренах яких мешкали українці, але й інші країни, зокрема Німеччина, де до влади прийшла нацистська партія на чолі з А. Гітлером.

Гітлерівський режим, переслідуючи свої далекосяжні загарбницькі плани, вміло використовував українське питання як важливий фактор у відносинах з СРСР, Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та ін. Причому на кожному із історичних відрізків швидкоплинних змін Гітлер вдало розігрував різні комбінації з керівництвом зацікавлених учасників подій. Матеріали, які зберігаються у фондах Політичного архіву МЗС ФРН, містять чимало документальних свідчень того, як готувалася німецька нацистська машина до реалізації своїх загарбниць-

ких намірів стосовно українських земель, а також використання так би мовити «української карти» (даним терміном користувалися для позначення українських земель і політичних розрахунків стосовно українського питання, яке існувало в тогочасних міжнародних умовах).

З захопленням Німеччиною Судетської області на самому початку жовтня 1938 р. уряд Праги спробував врятувати єдність республіки шляхом введення словацької та української автономії, а потім створення федерації в складі Чехії, Словаччини і Підкарпатської Русі. Згідно рішення автономного уряду від 3 грудня 1938 р., остання стала називатись Карпатською Україною, отримала право здійснювати власну внутрішню і зовнішню політику. Автономність Карпатської України 22 листопада того ж року була підтверджена парламентом Чехословацької Республіки. Тим самим почала реалізовуватися можливість будувати свою українську державу.

Набута автономія Карпатської України надто непокоїла сусідні Угорщину, Польщу та інші держави. Німецький уряд, дотримуючись тактики вичікування, приховуючи і маскуючи свою політику, намагався отримати найбільші вигоди. Він фактично спекулював на питанні про подальшу долю Карпатської України, ставлячи дилему: або проголошення самостійної Закарпатської України під протекторатом Німеччини (тоді б Угорщина нічого не отримала), або її приєднання до Угорщини. Цим самим А. Гітлер прагнув вплинути на політику Польщі й Угорщини, добиваючись від них нових поступок.

Водночас Карпатська Україна, її лідер А. Волошин мали серйозні наміри стосовно підтримки з боку Німеччини, прагнули навіть певними поступками однозначно схилити на свій бік зростаючий міжнародний вплив Берліна. Показово, що в цей час небезпідставно зростають надії на підтримку Німеччини. Так, активізуються дипломатичні відносини, готується відкриття німецького консульства, започатковує діяльність «Німецько-українське культурне товариство».

На відміну від періоду Першої світової війни, коли німецька воєнно-політична бюрократія не мала заздалегідь розроблених планів стосовно України, напередодні Другої світової війни гітлерівська Німеччина досить серйозно готувалася до використання потенціалу України. Це стосувалося, насамперед, потужного промислового і сільськогосподарського потенціалу, вигідних геополітичних можливостей, пов'язаних з українським питанням, а також у контексті вирішення власних тактичних і стратегічних загарбницьких планів.

А. Гітлер і його оточення вельми вдало скористалися ситуацією, коли до українського питання напередодні Другої світової війни була прикута увага провідних держав світу, коли у політичному дискурсі лунали твердження про «Велику Україну». Проте дипломатична гра

Берліна зрозумілою стала далеко не з самого початку. Більшість політиків європейських держав вірили в те, що після розчленування Чехословаччини подальшим кроком німецької експансії стане захоплення радянської України.

Водночас із наближенням світового воєнного вихру українці, здавалося, мало що могли втратити внаслідок можливих змін, до яких він з певною вірогідністю міг призвести. Понісши величезні втрати від сталінщини в підрадянській Україні, а в західних землях – від дедалі більшого гноблення Польщею, Румунією та Угорщиною, українці мали сподіватися, що будь-які хай навіть детерміновані війною, зміни повинні покращити умови їхнього буття. Проте ті, хто так розмірковував, трагічно помилялися. Саме роз'єднаність українських земель робили Україну досить вразливою для зовнішньої агресії. В той час, коли емігрантські, західні українські політичні сили мали надію на певний реванш у боротьбі за свою незалежність, неупереджений аналіз свідчив, що Україна загалом не могла самостійно вирішувати своє національне питання, що доля українського народу була в руках правителів інших держав (Кудряченко та ін. 2006: 254).

Громадсько-політичні рухи в тогочасному Закарпатті мали значне національне забарвлення і відрізнялися своєю зовнішньополітичною орієнтацією. Так, русофіли (здебільшого «Общество Духновича»), вважали русинів частиною єдиного російського народу. Представники «мадяронів» намагалися довести, що карпатороси – це окрема національність, і прагнули приєднати край до Угорщини. Народовці, або українофіли, на чолі з Августином Волошиним пропагували ідею єдності закарпатських українців з усім українським народом. Саме вони вели боротьбу з русофілами і «мадяронами», вимагаючи автономії Закарпаття.

Для гітлерівської Німеччини, яка не приховувала своїх гегемоністських намірів і доволі зухвало декларувала їх, появилася спокуса використати українське питання як вагомий геополітичний чинник у своїй дипломатичній грі з іншими країнами Європи та СРСР. Дві останні держави не приховували своїх намірів і відкрито декларували їх. Особливо це стосувалося Німеччини. Скажімо, газета нацистської партії «Фьолькішер беобахтер», де головним редактором був А. Розенберг, який вважався в партійних нацистських колах великим знавцем Сходу, в липні 1928 р. безапеляційно стверджувала: «Невеликий рішучий удар, підтриманий великими державами, забезпечить за короткий час відрив України від Москви» (Норден 1959: 97).

Відомо, що А. Гітлер, прийшовши до влади, пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності проголосив боротьбу з російським більшовизмом. Ним неодноразово підкреслювалося, що кінцевим

наслідком боротьби з СРСР передбачалося його розчленування та створення тисячолітнього рейху, перетворення українських та інших слов'янських терен у німецькі колонії.

Слід особливо наголосити, що ідеологічний апарат, спеціалізовані інституції фашистської Німеччини та розвідка звертали не раз свої погляди на Галичину та на інші українські території, що перебували під владою Польщі та інших держав. Матеріали нинішнього Політичного архіву зовнішньополітичного відомства ФРН містять чимало документальних свідчень того, як готувалася німецька нацистська машина до реалізації своїх хижацьких намірів стосовно українських земель, а також використання так би мовити «української карти». В архівних фондах містяться матеріали переписки дипломатів, урядовців, а також карта (виготовлена від руки) будівництва залізниці від Братислави до Ужгорода й далі на територію Східної України (РАААД 1: 1–2).

Важливо звернути увагу на те, що, прагнучи взяти воєнний реванш, гітлерівська Німеччина виношувала великі сподівання щодо використання потенціалу України у контексті вирішення власних тактичних і стратегічних загарбницьких планів. Про такі підходи у владних верствах Берліна, зокрема, свідчить нарада керівних діячів нацистської партії у другій половині березня 1933 р., на якій обговорювалося питання про політику стосовно України. Саме тоді було прийнято рішення розгорнути антирадянську пропаганду, залучивши до цієї справи представників українських політичних емігрантських кіл (Сардачук, Швагуляк 1984: 31).

Про використання актуального на той час українського питання у своїй зовнішньополітичній діяльності Німеччини свідчать висловлювання, зроблені А. Гітлером у виступі 1 квітня 1933 р., присвяченому пуску на воду лінкора «Тірпіц». Вдаючи вболівання за долю народів, що входили до складу СРСР, він наголошував, що не може спокійно спостерігати за поневоленням більшовиками великого російського і шляхетного українського народів та народів Кавказу. Тому ми вирішили, зазначав фюрер, переглянути Раппальські домовленості і докласти всіх зусиль, щоб знищити комунізм та надати допомогу визвольним змаганням українців. «Тільки падіння більшовизму та постання нової сильної української держави може завести рівновагу міжнародних сил у Європі та спокій у цілому світі» (Житарюк 1997: 50).

Тогочасна Німеччина, оголосивши боротьбу за життєвий простір, не приховувала своїх претензій на українські землі. Про такі наміри німецькі провідники неодноразово заявляли й на міжнародних форумах. Зокрема, в червні 1933 р. на міжнародній фінансово-економічній конференції в Лондоні керівник німецької делегації А. Гугенберг у озвученій ним декларації обґрунтовував та прямо вимагав від захід-

них держав передачі німцям України з метою «більш раціонального використання цієї родючої території» (Правда 1933).

Звертаючи свої погляди до Радянського Союзу, у А. Гітлера раз від разу зростали апетити та зазіхання на все більші території СРСР. Так, на з'їзді нацистської партії у м. Нюрнберзі в 1936 р. він прямо зазначав, що із завоюванням Німеччиною України, Уралу і Кавказу «кожна німецька господиня відчула б, настільки її життя стане легшим» (Україна і зарубіжний світ 1970: 264). Таким чином, керівництво німецького рейху вже з самого початку владарювання скеровувало свою військово-економічну доктрину на схід, проти СРСР, активним чином «підігруючи українське питання».

Звичайно, що відверті загарбницькі висловлювання нацистських лідерів, так само як і спроби окремих німецьких відомств залучити на свій бік українські емігрантські організації, не проходили мимо уваги радянських відповідних спецслужб та настанов Кремля. Радянський Союз був занепокоєний відвертими зазіханнями німців на українські, зокрема радянські терени. Про це свідчать, зокрема, матеріали Політичного архіву МЗС Німеччини, особливо ті, що надходили із німецьких консульств, які функціонували в Україні. Так, генеральний консул Німеччини у Харкові, тогочасній столиці Радянської України, у своєму піврічному політичному звіті датованому 10 липня 1934 р. доповідав у Берлін, що найбільше занепокоєння радянського режиму виходить від «страху перед відокремленням України, що походить із закордону, особливо з Німеччини».

У цитованому донесенні підкреслювалося наступне: «В політичних колах стверджують, що з приходом до влади націонал-соціалістів нібито знову активізувалися кола української еміграції, які бачать у Гітлері визволителя України, тож план відокремлення України нині більше, ніж будь-коли, можна назвати наріжним каменем міжнародної політики». Наголошується у політичному звіті і те, що за висловлюваннями політиків країни перебування «німецький фашизм ні на мить не полишав наміру почати імперіалістичну інтервенцію походом на Схід... У момент, коли уряд Радянської України переїздить до Києва, у Берліні певна політична група разом з білими емігрантами готує план нападу на Радянську Україну й Радянський Союз у цілому» (РАААД 2: 1–3).

У іншому донесенні німецького генерального консула від 19 березня 1935 р. наводилися офіційні роз'яснення щодо відкриття у Києві Комісаріату внутрішніх справ, головним завданням якого було виявляти пильність у захисті держави та протистояти шпигунам і зрадникам, які «прагнуть відірвати Україну від великого Радянського Союзу», а також наводилися твердження офіційних очільників про те,

що «німецькі фашисти мріють знищити Радянську Україну, що вони підтримують націоналістичні емігрантські сили» (РАААД 3: 4–5). І тут називалися різні прізвища українських емігрантських провідників.

Аналіз свідчить, що стосовно останньої позиції то навіть твердження окремих видань часто бажане видавали за дійсне. Це стосується, наприклад, того твердження, що П. Скоропадський підтримував Гітлера та надавав фінансову підтримку нацистській газеті «Фьолькішер беобахтер». Однак у матеріалах того ж Політичного архіву МЗС Німеччини є не лише особисті звернення до Гітлера щодо фінансової підтримки колишнього гетьмана української держави за його заслуги перед Німеччиною, але й власноручні розписки про те, що він отримував для потреб своєї сім'ї по 1000 німецьких марок вже за панування нацистського режиму (РАААД 4: 5).

Також слід додати, що у тогочасних радянських провідників у Москві панував підхід звинувачувати опозиційних до Й. Сталіна лідерів у співпраці із іноземними урядами, зокрема, з нацистським. На судових процесах 1936–1938 рр. це стосувалося Л. Троцького, Г. Зінов'єва, Л. П'ятакова та М. Бухарина. У звинувачувальному вироці Л. Троцькому інкримінували те, що він був «агентом фашизму», а іншим те, що стали «огидними фашистськими найманцями», які ставили за мету «розчленування СРСР та відірвання від нього України, Білорусії...». Радянська влада при цьому спиралася не лише на зізнання окремих підсудних, що були отримані сумнівними засобами, але, як зазначає відомий дослідник В. Косик, вона не гемблювала (не гребувала. – А.К.) плітками (Косик 1993: 50).

Як зазначалося, у досліджуваній передвоєнний період розроблялися різні концепції німецької політики щодо України, у т. ч. і напрями, в яких вона розглядалася як самостійна держава. Проте в усіх німецьких геополітичних, теоретичних розробках українська держава повинна була утворитись та існувати виключно в політичному полі Німеччини. Причому, важливим фактором в її утворенні мали стати вимоги Німеччини щодо прав національностей на самовизначення та український політичний рух.

Ідеї, що їх пропагували німецькі політики, зокрема, в частині, де йшлося про можливу державність України, імпонували політичним поборникам цього курсу. Безумовно, українці небезпідставно, але зі значним перебільшенням, покладали сподівання на Німеччину. Про зацікавленість українським питанням німецькими партійними та військовими діячами свідчили дані, що почали з'являтися в засобах масової інформації. Розголос про стан «української справи» організовувався саме з Берліна з ініціативи А. Розенберга. Головна її мета полягала в тому, щоб прозондувати настрої урядів західних і східних

європейських країн стосовно цього та суміжних питань міжнародних відносин.

Так, готуючись до Мюнхенської конференції і під час її проведення у вересні 1938 р., А. Гітлер, окрім претензій самої Німеччини, також представив на розгляд пакет територіальних претензій і зазіхання до Чехословаччини з боку Угорщини, Польщі, Румунії на території, де проживало також українське населення (Гранчак, Гапоненко 1995: 264–273).

Як відомо, Мюнхенська угода 1938 р. уможливила передачу частини чехословацької території Німеччині, а це викликало кризу в цій країні. Користуючись поступливістю пражського уряду, Карпатська Україна (стала так називатися з 3 грудня 1938 р.) отримує широку автономію, перебуваючи у федерації з Чехією та Словаччиною. Головою уряду Карпатської України став Августин Волошин (Стерчо 1994: 264). Автономність Карпатської України 22 листопада того ж року була підтверджена парламентом Чехословацької Республіки. Тим самим почала реалізовуватися можливість будувати українську державу.

З захопленням Німеччиною Судетської області зміни відбулися не лише в середині постраждалої країни. Вже 4 жовтня Будапешт запропонував Берліну приєднати до Угорщини Словаччину і Закарпаття. Набута автономія Карпатської України надто непокоїла сусідні Угорщину, Польщу та інші держави. Зокрема, Польща відчутно боялася впливу на українське населення своєї країни. Адже українці тут й до цього були відчутно налаштовані до самостійності. Посол Польщі в Берліні 22 жовтня 1938 р. повідомив міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа про те, що за баченням Польщі Карпатська Україна має відійти до Угорщини (ADAP: 80). Тим самим Варшава прагнула встановлення спільного кордону з близькою до неї Угорщиною. Берлін на той час не йшов на задоволення прагнень Варшави та Будапешта. Тому в цій ситуації Угорщина через непоступливість Німеччини вважала себе обділеною під час цієї кризи, бо не отримала ні Словаччини, ні Закарпатської України.

Значний виграш мала Німеччина, на яку орієнтувалася як Карпатська Україна, так і більшість країн регіону. Берлін не допустив створення спільного польсько-угорського кордону, що відповідало військово-стратегічним планам рейху. Німецький уряд, дотримуючись тактики вичікування, приховуючи і маскуючи свою політику, намагався отримати найбільші вигоди. Він фактично спекулював на питанні про подальшу долю Карпатської України, ставлячи дилему: або проголошення самостійної Закарпатської України під протекторатом Німеччини (тоді б Угорщина нічого не отримала), або її приєднання до Угорщини. Цим самим Гітлер прагнув вплинути на політику Польщі

й Угорщини, добиваючись від них нових поступок. Щодо Угорщини, то він хотів повернути її до антикомінтернівського пакту в обмін на територіальні поступки за рахунок Карпатської України (Богів, Задорожний 1999).

Водночас Карпатська Україна, її лідер А. Волошин мали серйозні наміри стосовно підтримки з боку Німеччини, прагнули навіть певними поступками однозначно схилити на свій бік зростаючий міжнародний вплив Берліна. Показово, що в цей час небезпідставно зростають надії на підтримку Німеччини, посилюються з нею економічні зв'язки. 7 грудня 1938 р. була підписана німецько-карпатськоукраїнська угода. Згідно з цією угодою уряд А. Волошина зобов'язувався поставляти до Німеччини деревину, молочні продукти, шкіру, хутра, вовну та вина. Водночас підписується й угода з німецьким «Товариством з експлуатації корисних копалин», відповідно до якої уряд Карпатської України, по суті, передавав Німеччині права на розвідування й експлуатацію надр Закарпаття. Європа і світ вбачали серйозність намірів Німеччини створити «Велику Україну» (Кудряченко та ін. 2006: 249).

Виходячи з цього, спеціальна делегація Карпатської України 24 жовтня 1938 р. в Берліні передала німецькому канцлеру відповідний меморандум. У ньому стверджувалося, що Карпатська Україна – це лише складова частина всіх українських земель, і її населення усвідомлює обов'язки, які воно має «стосовно всієї української нації». Автономна Карпатська Україна, йшлося у документі, щоб не стати жертвою агресії, «перебуває під чеською охороною, чекаючи об'єднання з Україною». Меморандум пропонував перетворити Карпатську Україну в незалежну державу під покровительством чотирьох великих держав, що підписали Мюнхенські угоди. Проте дана пропозиція не знайшла підтримки, як також і заходи українських громад у європейських державах та за океаном (РАААД 5: 134, 215, 216).

Підкреслимо, що в дійсності А. Гітлер ніколи не прагнув сприяти утворенню української незалежної держави, бо це не входило до його планів. Досить влучну характеристику цьому тактичному ходу дав співробітник американського посольства у Варшаві Д. Біддл. Він писав: «...розігрування карти "Великої України" – це свідомо інспірований Берліном тактичний маневр, спрямований на: 1) здійснення відволікаючих акцій для прикриття інших проміжних ходів; 2) одночасне розгортання пропагандистських дій як акції по "введенню м'яча у гру" і підживлення інтересу до накресленого Берліном українського проекту <...> Нацисти розраховують скористатися «правом на самовизначення» як прикриттям своїх прагнень проникнути на Схід» (Камінський, Трошинський 1993: 149).

У цей час Берлін здійснював активну маніпуляцію своїх дійсних намірів та прагнув завести в оману міжнародну спільноту, проводив зондування позицій Польщі і СРСР щодо подальших експансіоністських планів рейху. З цього приводу німецька дослідниця І. Фляйшхауер писала, що А. Гітлер, виношуючи честолюбну програму реваншу, розглядав Україну як важливу житницю. «Застосовуючи принцип права народів на самовизначення, він збирався використати Закарпатську Україну спочатку як пропагандистський, а пізніше як силовий важіль для того, щоб ідеологічно ослабити, дезорганізувати і, нарешті, захопити радянську Україну з її тридцятимільйонним населенням» (Фляйшхауер 1991: 82).

Показово, що в час проголошення автономії Карпатської України, коли мали б втілюватися плани стосовно створення «Великої України», західна дипломатія займалася здогадками про найближчі плани Гітлера і часто бажане видавала за дійсне.

Проте дипломатична гра Берліна зрозумілою стала далеко не з самого початку. Більшість політиків європейських держав вірили в те, що після розчленування Чехословаччини подальшим кроком німецької експансії стане захоплення радянської України. Така впевненість особливо зміцніла після візиту Й. Ріббентропа в Париж і публікації 6 грудня 1938 р. французько-німецької декларації про добросусідські відносини між двома країнами.

Про це свідчать архівні документи, зокрема оцінки французького посла у Берліні Р. Кульондра. 15 грудня 1938 р. посол Франції у Німеччині повідомляв своєму міністру закордонних справ наступне: «Щодо України, то, здається, шляхи і засоби ще не розроблені, але мета вже визначена – створити Велику Україну, яка стала б житницею Німеччини. Для цього треба зламати Румунію, переконати Польщу, відняти частину території СРСР. У військових колах вже йдеться про похід. В оточенні Гітлера подекують про таку операцію, яка б у ширших масштабах повторювала операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії, СРСР пропаганди за надання незалежності Україні, у відповідний момент дипломатична підтримка та акції з боку місцевих добровольчих загонів. І центром руху стане Карпатська Україна» (Weltgeschichte in der Gegenwart 1953: 359).

Іншими словами, оскільки Німеччина прагне завоювання України, то автономія Карпатської України західними політиками розцінювалася як німецька ідея, перший етап на шляху завоювання радянської України. Окрім цього, відзначу, що Берлін у здійсненні своїх намірів вдало використовував питання перспектив Карпатської України. Не розкриваючи своїх планів стосовно цього краю, німці нібито подавали Польщі певні надії на задоволення її вимог щодо встановлення

спільного польсько-угорського кордону. Водночас вони постійно тримали поляків у напрузі, вимагаючи поступок у питаннях Данцига (Гданська) і Польського коридору та погрожуючи можливостями перетворити Карпатську Україну на вогнище національно-визвольного руху проти Польщі.

Т.зв. турботою про вирішення українського питання були пронизані розмови А. Гітлера 5 січня 1939 р. з міністром закордонних справ Польщі Ю. Беком, а через кілька тижнів і міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа, під час розгляду питання про Данциг і коридор між Німеччиною та Пруссією. Одночасне акцентування на українській проблематиці підтверджувало, яке значення воно посідало в тогочасній політиці. Польський міністр не приховував, що його держава теж претендує на Радянську Україну і на вихід до Чорного моря (Україна у Другій світовій 1997: 117).

Варто з'ясувати чому А. Гітлер – «поборник права на національне самовизначення» і прихильник буцімто створення «Великої України» – допустив ліквідацію державності Карпатської України. З проголошенням автономії Карпатської України «українська карта» у руках А. Гітлера стає справжнім козирем, який він майстерно використовує як засіб тиску і шантажу не лише у стосунках з противниками, а й з потенційними союзниками.

Так, документи політичного архіву МЗС ФРН наочно підтверджують, що Берлін вивчає питання щодо можливостей створення «Великої України». Проте у Німеччині цьому питанню приділялося більше уваги на показ, ніж робилося в даному напрямі. Про «українську карту» здебільшого говорили на Заході, буцімто спрямовуючи бажаний підхід нацистського керівництва. Вкажемо, що за останні чотри місяці 1938 р. у британській пресі та часописах з'явилося близько 900 публікацій про Україну, необхідність об'єднання її земель, а у французьких газетах понад 300. Крім того, західна преса подавала так матеріали, що нібито «українські плани Німеччини є вирішеною справою» (Дробот 2004: 353).

З огляду на завдання дипломатії Німеччини та геополітичний розклад сил, саме на рубежі 1939 р. з'явилися ознаки зміни тактичних підходів та появи нових стратегічних настанов. За дещо пізнішим визнанням А. Гітлера, він вирішив на початку року з'ясувати можливість убезпечити Німеччину від «війни на два фронти» шляхом зближення з СРСР. І цьому прислужилася показна відмова від ідеї створення «Великої України» і формування зацікавленості до найближчих реалій територіального облаштування Європи з боку Кремля.

Ставши на такий шлях, для досягнення мети А. Гітлер постав у ролі арбітра, який вирішував долю українських земель, що належали

Чехословаччині. Саме тоді 2 листопада 1938 р. за рішенням німецько-італійського арбітражу, що проходив у Відні, Карпатська Україна змушена була віддати Угорщині майже 200 км² своєї території із населенням у 180 тис. осіб і найбільші міста – столицю Ужгород і Мукачево. В силу цього столицю Карпатської України було перенесено у м. Хуст.

Зазначимо, що Німеччина мала свої плани, віддаючи на відкуп Угорщині спочатку лише частину земель Карпатської України. Такий жест Гітлера був для Угорщини своєрідним авансом. Крім того, Німеччина прагнула і спонукала тогочасний Будапешт до тіснішої співпраці з Берліном. Водночас, зберігши Карпатську Україну, гітлерівське керівництво мало ще значні засоби тиску не лише на Будапешт, який не отримав того, чого прагнув, а й на Варшаву та Москву, за рахунок цих підвладних українських територій ще могла бути, принаймні гіпотетично, створена «Велика Україна».

Відхід від ідеї створення «Великої України» і взагалі від східної орієнтації на рубежі 1938–1939 рр. демонструвалися Німеччиною вельми красномовно. Підтвердженням цьому був виступ А. Гітлера 30 січня 1939 р. у рейхстазі. В ньому, дотримуючись нової зовнішньополітичної лінії, маскуючи власні цілі в Європі, перед депутатами рейхстагу А. Гітлер заявив, що Німеччина потребує «життєвого простору» на африканському континенті.

Нацистська Німеччина на початку 1939 р. усвідомлювала необхідність залучити на свій бік Радянський Союз, або принаймні нейтралізувати його. У Берліні розуміли, що СРСР має власні інтереси у Західній Україні і не стоятиме осторонь, коли цей вигідний стратегічний район підпорядковуватиме Німеччина. Розглядаючи війну з Польщею як проміжний етап на шляху до агресії проти Франції та Великої Британії, німецьке керівництво в Берліні, очевидно, вирішило, що настає час для пошуку альянсу з Москвою, який також бачився А. Гітлеру тимчасовим «союзом для війни».

Слід зауважити, що, реалізуючи нові засади, офіційний Берлін робив на цьому шляху й інші відповідні кроки: спочатку в німецькій пресі припинено публікацію антирадянських статей та матеріалів про українське питання. Ці кроки не залишилися непоміченими керівництвом Кремля. Так, виступаючи 10 березня на XVIII з'їзді ВКП(б), Й. Сталін наголосив, що невщухаюча галаслива кампанія на Заході навколо «українського питання» має за мету «розлютити Радянський Союз, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без видимих на те підстав». І далі він застерігав: «Звичайно, цілком можливо, що в Німеччині є божевільні, які мріють приєднати слона, тобто Радянську Україну, до комахи, тобто до так званої Карпатської України. І якщо дійсно є такі навіжені, можна не сумніватися, що в

нашій країні знайдеться необхідна кількість гамівних сорочок для таких божевільних» (Сталин 1945: 13–14).

Водночас вся тональність виступу, розставлені акценти яскраво засвідчують реальність можливого зближення з німецькою стороною. В Берліні це все зрозуміли правильно і не стримували загарбницьких прагнень Угорщини.

Після таких сигналів з Кремля події у регіоні розвивалися досить стрімко, а державотворчі заходи Карпатської України, як з'ясувалося, були приречені. Протягом 14 березня 1939 р. Словаччина, а за нею й Карпатська Україна проголосили свою незалежність. Наступного дня, 15 березня, сейм прийняв конституційний закон про незалежність Карпатської України. Віднині вона ставала республікою на чолі з президентом, якого обирає сейм. Августин Волошин відразу за рішенням сейму став президентом Карпатської України. Державним гімном визначалася пісня «Ще не вмерла Україна». Військовому формуванню – Карпатській Січі – відводилася роль організації національної оборони. Конституційний закон набув чинності відразу ж з його прийняттям.

З огляду на те, що 14 березня 1939 р. угорські війська перейшли кордон, А. Волошин звернувся телеграмою до Німеччини про допомогу. В ній вказувалося, що Карпатська Україна проголосила свою незалежність, оскільки угорські війська перейшли кордон, змушені просити захисту та підтримки в німецького рейху (РАААД 6: 127). Про критичність ситуації може свідчити і той факт, що це була не єдина телеграма. В Політичному архіві МЗС ФРН й нині їх зберігається кілька від визначного українського провідника та його уряду. У одній із телеграм на ім'я німецького канцлера А. Гітлера А. Волошин навіть просив фюрера взяти Карпатську Україну під німецький протекторат. (Скоріш за все, саме прони́мецьку орієнтацію та ці звернення Августина Волошина не пробачили радянські керманічі. У травні 1945 р. радянська військова розвідка заарештувала його у Празі і вивезла до Москви, де після тривалих допитів у Лефортівській тюрмі у Волошина зупинилося серце (Кудряченко 2011: 310).)

Як свідчать документи політичного архіву МЗС Німеччини, особисте звернення А. Волошина та за його дорученням інших членів уряду Карпатської України не справили на німецького фюрера бажаного впливу. Показово, що, як зазначає у листі від 16 березня 1939 р. до свого уряду французький посол в Німеччині Р. Кульондр, на звернення уряду з Хуста «гітлерівські керівники залишаються глухими до закликів Підкарпатської Русі, яка покладає на них усю свою надію, і якій свого часу відводилась роль “Українського П'ємонту”... Здається, що рейх втратив інтерес до цієї держави й полишив її Угорщині».

Ліквідувавши остаточно на початку березня Чехословаччину, окупувавши Богемію і Моравію, А. Гітлер дав дозвіл Угорщині на повну окупацію Карпатської України. Оцінюючи ситуацію, що склалася стосовно Карпатської Української держави, фюрер патетично заявив: «Це трагічно, але неминуче». Аналіз відомих документів та спогадів учасників подій свідчить, що Гітлер дотримувався поглядів «нежиттєздатності» Карпатської України, яка спиралася не на власну міць, а на нетривкий баланс політичних сил у Європі.

Слід наголосити, що з падінням Карпатської України й захопленням її міцнішою державою – Угорщиною – Берлін досягав трьох важливих для себе тактичних цілей: по-перше, міцніше прив'язував до антикомуністичного пакту Будапешт; по-друге, хоч на короткий час забезпечував нейтралітет Польщі; по-третє, певною мірою заспокоював СРСР, створюючи передумови для подальшого німецько-радянського зближення. Підписаний 23 серпня 1939 р. пакт про ненапад між Берліном і Москвою і таємний протокол до нього вказував на можливе переоблаштування відповідних терен та засвідчував розмежування «сфер інтересів» й тим самим відмову рейху від претензій щодо України (Wuermeling 1939: 192–198). Але це вже тема іншого дослідження.

Таким чином, незважаючи на короткочасність існування, Карпатська Україна стала символом у боротьбі за українську незалежність та українську державність. Водночас це було свідченням того, що не тільки Німеччина, яка раніше демонструвала схильність підтримати самовизначення закарпатських українців, а й інші західні держави не спромоглися бути послідовними у справі підтримки національно-держаних устремлінь українців західних земель. Більше того, саме гітлерівська Німеччина зуміла так вигідно для себе використати весь перебіг подій навколо «українського питання» та Карпатської України напередодні Другої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

Богів, Задорожний 1999 – Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939). Ужгород, 1999. 80 с.

Василина – Василина Н.Д. Про Карпатську Україну в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни: сучасна українська історіографія. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/03/vasylyna.htm> (останній перегляд: 11.07.2019).

Віднянський 2009 – Віднянський С. Закарпаття – Підкарпатська Русь: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. Київ, 2009. Вип. 15, ч. 1. С. 184–207.

Вегеш 1994 – *Вегеш М.М.* Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти: автореф. дис. ... канд іст. наук. Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1994. 20 с.

Вегеш 1998 – *Вегеш М.М.* Закарпаття в контексті центральноєвропейської кризи напередодні Другої світової війни: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. док. іст. наук. Національна академія наук України, Інститут історії України. Київ, 1998. 30 с.

Гранчак, Гапоненко 1995 – *Гранчак І., Гапоненко І.* Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена. Нарис історії Закарпаття. Ужгород, 1995. Т. 2: 1918–1945. С. 264–273.

Документи 1992 – Документи внешней политики СССР. 1939. Т. XXII: в 2 кн. Кн. 1: Январь – август / Под ред. В.Г. Комплектова. М.: Междунар. отношения, 1992. 712 с.

Дробот 2004 – *Дробот І.* Україна в геополітичних планах західноєвропейських держав напередодні Другої світової війни // Україна дипломатична 2004. Київ, 2005. Вип. 5. С. 347–362.

Житарюк 1997 – *Житарюк М.* Четвертована, але жива: Закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни. Львів, 1997. 124 с.

Забродський 2012 – *Забродський М.П.* Вітчизняна та зарубіжна історіографія про етнічну ідентичність русинів карпатського регіону у XIX – на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 22. С. 146–154.

Закон 2015 – Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» від 9 квітня 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.org.ua/laws/show/314-19> (останній перегляд: 11.07.2019).

Історія 2001 – Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. 660 с.

Камінський, Трощинський 1993 – *Камінський Є., Трощинський В.* Українське питання в англо-американських архівних документах (1938–1951 рр.) // Всесвіт. Київ, 1993. № 11/12. С. 147–151.

Карпатська Україна – Карпатська Україна. Бібліографія. Сайт Українського інституту національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/bibliografu-a-1> (останній перегляд: 11.07.2019).

Коваль 2003 – *Коваль В.* Шлях до війни: Партнерство двох диктаторів (1939–1941) // Політична історія України XX ст.: у 6 т. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. Київ: Генеза, 2003. С. 15–62.

Косик 1993 – *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. 684 с.

Кудряченко та ін. 2006 – *Кудряченко А.І., Калінічева Г.І., Костиця А.А.* Політична історія України XX століття. Київ, 2006. 696 с.

Кудряченко 2011 – *Кудряченко А.* Карпатська Україна в геополітичній грі держав континенту // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Київ, 2011. С. 299–314.

Марценюк 2001 – *Марценюк Р.* Історіографія відродження українства на Закарпатті в 1918–1939 роках // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2001. Вип. 11. С. 65–68.

Мищак 2008 – *Мищак І.* Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків // Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 19. С. 410–421.

Норден 1959 – *Норден А.* Фальсификаторы. К истории германо-советских отношений. М., 1959. 274 с.

Оглашению подлежит 2004 – Оглашению подлежит: СССР – Германия. 1939–1941 г.: документы и материалы / Сост. Ю.Г. Фельштинский. М.: Terra – книжный клуб, 2004. 400 с.

Правда 1933 – Правда. М., 1933. 17 июня.

Рассекреченные документы 2009 – Рассекреченные документы Второй мировой войны // «Завтра может быть уже поздно...». Вестник МГИМО-университета. М., 2009. С. 405–598. Спецвыпуск.

Сардачук, Швагуляк 1984 – *Сардачук П.Д., Швагуляк М.М.* Насувалась воєнна гроза. Ужгород, 1984. 208 с.

Сталин 1945 – *Сталин И.* Отчетный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б). Москва, 1945. С. 13–14 (извлечение из доклада к вопросу о Карпатской Украине). URL: <https://1939.in.ua/chronicle/vytjah-iz-dopovidij-stalina-na-xviii-zjzdi-vkp-b-pro-karpatsku-ukrajinu> (останній перегляд: 11.07.2019).

Стерчо 1994 – *Стерчо П.* Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів, 1994. 288 с.

Тернистый шлях 2007 – Тернистый шлях до України: зб. документів і архівних матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.» / Упоряд. О.Д. Довганич та О.М. Корсун. Ужгород: Закарпаття, 2007. 749 с.

Указ 2008 – Указ Президента України «Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України» від 12.03.2008 р. № 213/2008 // Урядовий кур'єр. 2008. № 56. С. 4.

Україна і зарубіжний світ 1970 – Україна і зарубіжний світ. К., 1970. 511 с.

Україна у Другій світовій 1997 – Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. арх. матеріалів: у 4 т. Київ, 1997. Т. 1. 382 с.

Ухач 2016 – Ухач В. Карпатоукраїнська держава в сучасній вітчизняній історіографії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. Острог, 2016. Вип. 25. С. 195–200.

Федак 2014 – *Федак С.* Героїка, трагедія і уроки Карпатської України. 2014. URL: <http://7dniv.info/publications/40562-gerojika-tragediya-i-uroki-karpatskoji-ukrajini.html> (останній перегляд: 14.07.2019).

Фляйшхауер 1991 – *Фляйшхауер И.* Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938–1939. М., 1991. 481 с.

ADAP – Akten zur deutschen auswertigen Politik. T. IV. Doc. 80.

PAAAD 1 – Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (weiter – PAAAD). Berlin. Bestand R-351. S. 1–2.

PAAAD 2 – PAAAD. Bestand R-69. S. 1–3. Duetsches Generalkonsulat Charkow.

Politischer Halbsjahresbericht 1934.

PAAAD 3 – PAAAD. Bestand R-351 Pol. IY. Tgb. 57 (Politische Bericht). S. 4–5.

PAAAD 4 – PAAAD. Bestand R-351. Pol. IY. S. 5.

PAAAD 5 – PAAAD. Bestand R-357. Pol. IY. S. 134, 215, 216.

PAAAD 6 – PAAAD. Bestand R-351. Pol. III (Politische Beziehungen). Pol. IY. S. 127.

Weltgeschichte in der Gegenwart 1953 – Weltgeschichte in der Gegenwart in Dokumenten. München, 1953. Vol. III. 379 s.

Wuermeling 1939 – *Wuermeling H.L.* August 39. 11. Tage zwischen Frieden und Krieg. 21 August – 1 September 1939. Ullstein. 1989. 2 Auflage. S. 192–198.

REFERENCES

Bohiv, O. & Zadorozhnyy, V. (1999) *Karpats'ka Ukraïna (Pidkarpats'ka Rus') u mizhnarodnikh vidnosinakh (traven' 1938 – berezen' 1939)* [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Rus) in international relations (May 1938 – March 1939)]. Uzhhorod: Patent.

Vasylyna, N.D. (n.d.) *Pro Karpats'ku Ukraïnu v mizhnarodnikh vidnosinakh naperedodni Drugoi svitovoi viyni: suchasna ukraïns'ka istoriografiya* [About Carpathian Ukraine in international relations on the eve of WWI: modern Ukrainian historiography]. [Online] Available from: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/03/vasylyna.htm> (Accessed: 11st July 2019).

Vidnyansky, S. (2009) *Zakarpattya – Pidkarpats'ka Rus': vid zdobuttya avtonomii do progoloshennya nezalezhoi derzhavi (do 70-richchya Karpats'koï Ukraïni)* [Transcarpathia – Subcarpathian Rus: From Autonomy to the Proclamation of an Independent State (to the 70th Anniversary of the Carpathian Ukraine)]. In: Danilenko, V.M. (ed.) *Ukraïna XX st.: kul'tura, ideologiya, politika* [Ukraine of the 20th century: Culture, ideology, politics]. Kyiv: [s.n.]. pp. 184–207.

Vehesh, M.M. (1994) *Karpats'ka Ukraïna v 1938–1939 rr.: sotsial'no-ekonomichni i politichni aspekti* [Carpathian Ukraine in 1938–1939: socio-economic and political aspects]. Abstract of History Cand. Diss. Uzhhorod.

Vehesh, M.M. (1998) *Zakarpattya v konteksti tsentral'noevropeys'koï krizi naperedodni Drugoi svitovoi viyni* [Transcarpathia in the context of the Central European crisis on the eve of the Second World War]. Abstract of History Dr. Diss. Kyiv: NAS of Ukraine.

Hranchak, I. & Haponenko, I. (1995) *Zakarpattya v mizhnarodnikh vidnosinakh naperedodni ta v period Myunkhena. Naris istorii Zakarpattya* [Transcarpathia in international relations on the eve and in the Munich Pact. An essay on the history of Transcarpathia]. Vol. 2. Uzhhorod: [s.n.]. pp. 264–273.

Komplektov, V.G. (ed.) (1992) *Dokumenty vneshney politiki SSSR* [Documents of the USSR foreign policy]. Vol. 22. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya.

Drobot, I. (2005) *Ukraïna v geopolitichnikh planakh zakhidnoevropeys'kikh derzhav na peredodni Drugoi svitovoi viyni* [Ukraine in the geopolitical plans of West European countries on the eve of the Second World War]. *Ukraïna diplomatichna*. 5. pp. 347–362.

Zhytaryuk, M. (1997) *Chetvertovana, ale zhiva: Zakordonna presa pro politichni protsesi v Ukraïni naperedodni Drugoi svitovoi viyni* [Divided into four, but alive: Foreign Press about political processes in Ukraine on the eve of the Second World War]. Lviv: Za vil'nu Ukraïnu.

Zabrodskyy, M.P. (2012) *Vitchiznyana ta zarubizhna istoriografiya pro etnichnu identichnist' rusiniv karpats'kogo regionu u XIX – na pochatku XX st.* [Ukrainian and foreign historiography about the ethnic identity of the Rusins of the Carpathian region in the 19th and early 20th centuries]. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'kogo natsional'nogo universitetu im. Ivana Ogiienka. Istorichni nauki.* 22. pp. 146–154.

Ukraine. (2015) *Zakon Ukraïni "Pro pravoviy status ta vshanuvannya pam'яти bortsiv za nezalezhnist' Ukraïni u XX stolitti" vid 9 kvitnya 2015 r.* [Law of Ukraine "On the Legal Status and Honoring the Memory of the Fighters for Ukraine's Independence in the 20th Century"]. [Online] Available from: <http://zakon3.rada.org.ua/laws/show/314-19> (Accessed: 11st July 2019).

Zashkilnyak, L. (ed.) (2001) *Istoriya Tsentral'no-Skhidnoi Evropi* [History of Central and Eastern Europe]. Lviv: Lviv National University.

Kaminsky, Ye. & Troshchynsky, V. (1993) *Ukraïns'ke pitannya v anglo-amerikans'kikh arkhivnikh dokumentakh (1938–1951 rr.)* [The Ukrainian Question in the Anglo-American Archival Documents (1938–1951)]. *Vsesvit.* 11/12. pp. 147–151.

Ukrainian Institute of National Memory. (n.d.) *Karpats'ka Ukraïna. Bibliografiya* [Carpathian Ukraine. A Bibliography]. [Online] Available from: <http://www.memory.gov.ua/publication/bibliografiya-1> (Accessed: 11st July 2019).

Koval, V. (2003) *Shlyakh do viyni: Partnerstvo dvokh diktatoriv (1939–1941)* [The Way to War: The Partnership of Two Dictators. 1939–1941]. In: Kuras, I.F. (ed.) *Politychna istoriya Ukrayiny XX st.* [Political History of Ukraine of the Twentieth Century]. Vol. 4. Kyiv: Geneza.

Kosyk, V. (1993) *Ukraïna i Nimechchina u Drugiy svitoviy viyni* [Ukraine and Germany in the Second World War]. Paris. New York, Lviv: Naukove tovaristvo imeni T. Shevchenka.

Kudryachenko, A.I., Kalinicheva, H.I. & Kostyrya, A.A. (2006) *Politychna istoriya Ukraïni XX stolittya* [The political history of Ukraine in the 20th century]. Kyiv: MAUP.

Kudryachenko, A. (2011) *Karpats'ka Ukraïna v geopolitichniy gri derzhav kontinentu* [Carpathian Ukraine in the geopolitical game of continental states]. In: Kudryachenko, A.I. (ed.) *Ukraïna v Evropi: kontekst mizhnarodnikh vidnosin* [Ukraine in Europe: the context of international business]. Kyiv: Feniks. pp. 299–314.

Martsenyuk, R. (2001) *Istoriografiya vidrozhennya ukraïnstva na Zakarpatti v 1918–1939 rokakh* [Historiography of the Renaissance of Ukrainian Studies in Transcarpathia in 1918–1939]. *Etnichna istoriya narodiv Evropi.* 11. pp. 65–68.

Myshchak, I. (2008) *Zakarpattya naperedodni Drugoi svitovoi viyni u pratsyakh suchasnikh ukraïns'kikh istorikiv* [Transcarpathia on the eve of the Se-

cond World War in the writings of modern Ukrainian historians]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukraïni*. 19. pp. 410–421.

Norden, A. (1959) *Fal'sifikatory. K istorii germano-sovetskikh otnosheniy* [Counterfeiters. To the history of German-Soviet relations]. Translated from German. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoy literatury.

Felshtinsky, Yu.G. (ed.) (2004) *Oglasheniya podlezhit: SSSR – Germaniya. 1939-1941 gg.: dokumenty i materialy* [To be announced: the USSR – Germany. 1939–1941: Documents and materials]. Moscow: Terra – knizhnyy klub.

Pravda (1933) 17th June.

Chechevishnikov, A.L. (ed.) (2009) “Zavtra mozhet byt' uzhe pozdno...”. *Vestnik MGIMO–Universiteta* [“Tomorrow maybe too late”. Journal of Moscow State University of International Relations (MGIMO)]. pp. 405–598.

Sardachuk, P.D. & Shvahulyak, M.M. (1984) *Nasuvalas' voenna groza* [There was a military storm]. Uzhhorod: Karpati.

Stalin, I. (1945) *Otchetnyy doklad na XVIII s'ezde partii o rabote TsK VKP(b)* [Report at the 18th Party Congress on the work of the Central Committee of the CPSU (b)]. Moscow: [s.n.]. pp. 13–14. [Online] Available from: <https://1939.in.ua/chronicle/vytjah-iz-dopovidi-j-stalina-na-xviii-zjizdi-vkp-b-pro-karpatsku-ukrajinu/> (Accessed: 11th July 2019).

Stercho, P. (1994) *Karpato-Ukraïns'ka derzhava: Do istorii vizvol'noi borot'bi karpats'kikh ukraïntsiu u 1919–1939 rokakh* [Carpatho-Ukrainian State: On the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Lviv: Za vil'nu Ukraïnu.

Dovganich, O.D. & Korsun, O.M. (eds) (2007) *Ternistiy shlyakh do Ukraïni: zb. dokumentiv i arkhivnikh materialiv “Zakarpattya v evropeys'kiy polititsi 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 rr.”* [A difficult way to Ukraine: The collection of archival documents and materials “The Transcarpathia in European policy in 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946”]. Uzhhorod: Zakarpattya.

Ukraine (2008) Ukaz Prezidenta Ukrayiny “Pro vidznachennya 70-richchya podiy, pov'yazanykh iz proholoshennyam Karpats'koyi Ukrayiny” vid 12.03.2008 r. Nr. 213/2008 [Decree of the President of Ukraine “On the 70th Anniversary of the Rise of the Carpathian Ukraine”, dated March 12, 2008, No. 213/2008]. *Uryadoviy kur'er*. 56. pp. 4.

Anon. (1970) *Ukraïna i zarubizhniy svit* [Ukraine and the foreign world]. [s.l.; s.n.].

Kosik, V. (1997) *Ukraïna u Drugiy svitoviy viyni u dokumentakh* [Ukraine in the Second World War in the documents]. Vol.1. Lviv: NAC of Ukraine.

Ukhach, V. (2016) Karpato-Ukraïns'ka derzhava v suchasniy vitchiznyaniy istoriografii [Carpatho-Ukrainian state in modern national historiography]. *Naukovi zapiski Natsional'nogo universitetu “Ostroz'ka akademiya”. Seriya: Istorichni nauki*. 25. pp. 195–200.

Fedak, S. (2014) *Geroïka, tragediya i uroki Karpats'koi Ukraïni* [Heroics, tragedy and lessons of Carpathian Ukraine]. [Online] Available from: <http://7dniv.info/publications/40562-gerojika-tragediya-i-uroki-karpatskoji-ukrajini.html> (Accessed: 11st July 2019).

Fleischhauer, I. (1991) *Pakt: Gitler, Stalin i initsiativa germanskoj diplomatii*

1938–1939 [Pact: Hitler, Stalin and the initiative of German diplomacy. 1938–1939]. Moscow: Progress.

The Archive of the Foreign Office. (n.d.) *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*. Pol. IV. Dos. 80.

Political Archive of the German Foreign Office (PAAAD). Berlin. Fund R-351. pp. 1–2.

Political Archive of the German Foreign Office (PAAAD). *Deutsches Generalkonsulat Charkow. Politischer Halbjahresbericht 1934*. Bestand R-69. pp. 1–3.

Political Archive of the German Foreign Office (PAAAD). Fund R-351. Pol. IV. Tgb. 57. pp. 4–5.

Political Archive of the German Foreign Office (PAAAD). Fund R-351. Pol. IV. pp. 5.

Political Archive of the German Foreign Office (PAAAD). Fund R-357. Pol. IV. pp. 134, 215, 216.

Political Archive of the German Foreign Office (PAAAD). Fund R-351. Pol. III. Pol. IV. pp. 127.

The German Foreign Office. (1953) *Weltgeschichte in der Gegenwart in Dokumenten*. Vol. 3. Munich: [s.n.].

Wuermeling, H.L. (1989) *August 39. 11. Tage zwischen Frieden und Krieg. 21 August – 1 September 1939*. Ullstein: Ullstein Verlag. pp. 192–198.

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Украины, директор Института всемирной истории НАН Украины (Украина).

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, член-корреспондент Національної академії наук України, директор Інститута всесвітньої історії НАН України (Україна).

Andriy I. Kudriachenko – Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine).

E-mail: kudani@ukr.net